

УДК 347.129

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.2>

ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ СУДДІВ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Бичков Ігор Геннадійович,

orcid.org/0009-0002-2459-5371

кандидат юридичних наук,
суддя Ковпаківського районного суду м. Суми

Побудова справедливої та ефективної судової системи неможлива без урахування ключових елементів її складника, одним із яких по праву можна вважати феномен професійно-правової свідомості суддів. У нашій державі це питання є вкрай актуальним, зважаючи на високий суспільний запит щодо доброчесності суддів та необхідності підвищення рівня довіри до судової гілки влади, служителі якої за своїми професійними, моральними й етичними якостями були б здатні втілювати у вітчизняному правосудді принципи справедливості та верховенства права.

Питання професійно-правової свідомості суддів, як особливого спеціалізованого виду правосвідомості, яка, безумовно, впливає на правозастосовчу практику правосуддя, з імплементацією в систему процесуального права концептів верховенства права, пропорційності, диспозитивності, стали предметом наукових досліджень нещодавно. Саме цим пояснюється те, що дисертаційних чи монографічних робіт щодо комплексного дослідження питань професійно-правової свідомості суддів та її впливу на правозастосовчу практику судочинства зовсім мало. В основному дослідження мають локальний характер і викладаються в окремих наукових статтях, які також не є численними. Це пояснюється складністю таких досліджень, оскільки вони потребують не лише теоретичних напрацювань з погляду теорії права, а й практичного їх поєднання з реальною багатоаспектною судовою практикою. Водночас наукові дослідження щодо теоретико-прикладного інституту, яким є професійно-правова свідомість суддів, на фоні стрімкого розвитку суспільних відносин та інформаційних технологій, потребують свого оновленого усвідомленого вивчення. Розвиток таких досліджень об'єктивно ґрунтується на основі базових досліджень, які було проведено науковцями раніше, оскільки саме вони є тією базовою методологічною основою, яка, з одного боку, унеможлиблює його повторення, а з іншого – формує подальший напрям таких досліджень. Саме цим було зумовлено дослідження різноформатних робіт різних науковців, які були присвячені питанням професійно-правової свідомості суддів.

Ключові слова: професійно-правова свідомість суддів, правозастосування, суспільна правосвідомість, правосуддя, норма права, реалізація права, праворозуміння, судочинство, правозастосовча практика.

Bychkov Ihor. Professional legal consciousness of judges in contemporary scholarly research

The construction of a fair and effective judicial system is impossible without considering the key elements that constitute it, one of which is rightfully the phenomenon of judges' professional legal consciousness. In Ukraine, this issue is extremely relevant given the high public demand for judicial integrity and the need to enhance trust in the judicial branch of government, whose representatives must, by virtue of their professional, moral, and ethical qualities, be capable of embodying the principles of justice and the rule of law in national adjudication.

The issue of judges' professional legal consciousness – as a distinct, specialized type of legal consciousness that undoubtedly influences the law-enforcement practice of administering justice through the implementation of the concepts of the rule of law, proportionality, and dispositiveness into the system of procedural law – has only recently become the subject of scholarly research. This explains the limited number of dissertations or monographs devoted to the comprehensive

study of judges' professional legal consciousness and its impact on judicial practice. Most studies are local in nature and are presented in individual scholarly articles, which are also not numerous. This is due to the complexity of such research, as it requires not only theoretical developments from the standpoint of legal theory but also their practical integration with real, multifaceted judicial practice.

At the same time, scholarly studies of this theoretical and applied institution – judges' professional legal consciousness – require renewed and conscious examination against the background of the rapid development of social relations and information technologies. However, the advancement of such studies must objectively rely on the foundational research previously conducted by scholars, as these works serve as the basic methodological framework that, on the one hand, prevents duplication and, on the other, shapes further directions of research. This premise explains the analysis of diverse scholarly works devoted to the issue of judges' professional legal consciousness.

Key words: *judges' professional legal consciousness, law enforcement, public legal consciousness, justice, legal norm, implementation of law, legal understanding, adjudication, judicial practice.*

Дослідження професійної правосвідомості суддів у контексті розвитку правової системи є одним із фундаментальних питань теорії права та практики правосуддя. У цьому форматі на особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження Н.М. Оніщенко на тему: «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи» (2002 р.), де науковиця звертає увагу на малодосліджену проблему щодо співвідношення правової діяльності та правових відносин у сфері правової системи, досліджує поняття права в єдності правових норм і правосвідомості. У роботі дається поняття правового життя як первинного процесу діяльності численних індивідів, що спрямовують свої зусилля на вирішення суспільно значущих завдань за допомогою системи правових засобів. Визначається функція права як стабілізуючої, регулюючої та охоронної діяльності, яка характеризується своєю структурованістю та взаємозв'язком [1, с. 10].

Такий комплексний підхід до становлення і розвитку сучасної правової системи в нашій державі дав можливість розвитку не лише теорії правосвідомості, а й професійної правосвідомості у сфері сучасного правосуддя. Подальший розвиток таких теоретико-методологічних завдань на рівні професійної правосвідомості мав місце в дисертаційному дослідженні В.В. Мухіна, який у 2007 р. провів такі дослідження на дисертаційному рівні на тему: «Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції», де обґрунтовував те, що професійна право-

свідомість є цілісною, системною, практично спрямованою, нормативно деталізованою, пізнавальною правовою дійсністю, що забезпечує функціонування та розвиток правопорядку, суб'єктом якого виступають особи, які мають спеціальну юридичну освіту й професійно займаються юридичною практикою. Це є якісним рівнем сприйняття права й пов'язаних з ним правових явищ. Автор зазначає, що «немає достатніх підстав для змішання правової ідеології і правової культури, правової психології і повсякденної правосвідомості».

Професійна правосвідомість ґрунтується на системі відповідних принципів, поділяється на види. Автор досліджує основи деформації професійної правосвідомості, що суттєво ускладнює ефективну професійно-юридичну діяльність. Автор поділяє її на дві групи: а) правовий інфантилізм, недооцінка прав, правовий ідеалізм, правовий регоризм, правова демагогія, правовий нігілізм, «переродження правосвідомості»; б) стереотип мислення, звуження кругозору, зниження емоційного ставлення до подій, упередженість, формалізм, бюрократизм професійної правосвідомості [2, с. 5–6, 10–11].

У цьому плані М.Є. Черкас у 2010 р. по суті продовжила дослідження питань правосвідомості з погляду функціонального механізму її правового регулювання у своїй дисертаційній роботі «Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання», де авторка підкреслює, що від стану правосвідомості багато в чому залежить ефективність як меха-

нізму правового регулювання загалом, так і його окремих стадій, що пов'язано з тим, що процеси формування і формулювання правових норм, їх реалізація у фактичних відносинах неможливі поза свідомої, вольової поведінки суб'єктів правових відносин. Пізнавальна ж функція правової свідомості у правозастосуванні спрямована на пізнання юридично значущих фактів у межах конкретної судової справи. Суб'єкти правозастосування, спираючись на отримані систематизовані знання про фактичні обставини, у результаті їх юридичного оцінювання мають передбачати, який з можливих варіантів рішення у справі максимально забезпечить ефективність і доцільність правового регулювання [3, с. 14].

Серед таких досліджень потрібно виділити й дисертаційну роботу С.Ф. Хопта «Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості суддів та її роль в ухваленні судових рішень» (2018 р.), де правосвідомість судді відображено в: 1) його юридичному світогляді; 2) правовій теорії та ідеології; 3) правових почуттях і настроях, що визначається сутністю діяльності судді як суб'єкта правосуддя. Автор зазначає, що професійна правосвідомість суддів може як позитивно, так і негативно впливати на правову сферу суспільства, її фундаментальний вплив на правову систему країни, її духовно-культурний і ментальний розвиток. Науковець підкреслює, що не всі суди володіють правосвідомістю, яка відповідає зазначеним характеристикам. Професійна правосвідомість суддів впливає на право, а право – на правосвідомість.

Науковець розкриває поняття «професійна правосвідомість суддів» як таку форму відображення правових явищ, яка охоплює психічні, інтелектуальні, емоційні, вольові процеси та стани: знання права, правові вміння, навички, правове мислення, правові емоції, почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання, настанови, які синтезуються в ухвалених рішеннях і які спрямовані на пізнання, спілкування і взаємодію у процесі правової діяльності [4, с. 1–12].

До морально-професійної культури суддів у сфері історії та сучасності на монографічному рівні у 2015 р. зверталась

Ю.А. Меліхова («Морально-професійна культура судді: історія і сучасність»). Дана робота присвячена розв'язанню комплексної проблеми взаємозв'язку теорії і практики, пов'язаних із рівнем професійного та морального розвитку суддів України.

Авторка підкреслює, що морально-професійна культура суддів є системним явищем, яке розглядається на рівні як моральності, так і професійних якостей суддів на різних етапах суспільно-історичного розвитку суспільства. Науковиця досліджує основні різновиди деформації моральної і професійної свідомості суддів нашої держави [5].

У 2018 р. В.В. Коцкулич було проведено дисертаційне дослідження на тему: «Формування професійної правосвідомості суддів та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти» (2018 р.), де науковиця зазначила, що професійна правова свідомість суддів характеризується безперервним процесом і має вплив на ефективність відправлення правосуддя, функціонування громадянського суспільства та правову систему держави. Також дослідниця звертає увагу на дефекти професійної правосвідомості суддів, виділяє її види, поділяє їх на: а) фобію упущення доказів; б) правову зарозумілість; в) надмірну добросердечність; г) невинуватну антипатію до однієї зі сторін процесу; ґ) психологічну травму в минулому; е) правову зухвалість; є) правову недбалість.

Вона зазначає, що під професійною правосвідомістю суддів необхідно розуміти особливу форму суспільної свідомості, яка окреслює ставлення суддів до права як окремої категорії представників юридичної діяльності та включає в себе сукупність правових принципів, ідей, теорій, концепцій, реальну правову поведінку суддів, а також правові настрої та почуття щодо виконання ними своїх професійних обов'язків щодо здійснення правосуддя [6, с. 6–7].

Отже, ми можемо зробити висновок про те, що професійна правосвідомість суддів у правозастосовчому процесі судових засідань має комплексний характер, оскільки поєднує в собі суспільну правосвідомість судді як людини та професійну правосвідомість судді як професіонала.

У цій частині Ю.М. Грошевий, коли говорить про проблему професійної правосвідомості у своїй статті «Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект», зазначає, що професійна правосвідомість суддів є однією з форм групової правосвідомості, оскільки судді за фахом – однорідна у професійному й соціально-психологічному відношенні група, об'єднана спільністю завдань і цілей діяльності, методу та процесуальної форми реалізації норм права під час вирішення як кримінальних, так і цивільних справ. Правосвідомість суспільства впливає на професійну правосвідомість суддів, формує таким способом їх нерозривний взаємозв'язок [7, с. 249].

Питання щодо структури правосвідомості як загального її розуміння досліджував у своїй статті «Типологія правосвідомості» і В.І. Тимошенко (2007 р.), зазначав, що структура правосвідомості складається із трьох блоків (елементів): ідеологічних, психологічних і поведінкових. Ідеологічними елементами є систематизовані знання про конкретні правові явища, результатом їх осмислення на досить високому науковому рівні. Під психологічними елементами науковець розуміє результат емпіричного світосприйняття людьми правової дійсності, виражається вона емоціями, штампами, іншими психологічними характеристиками. Поведінкова правосвідомість – це мотиви правової поведінки, правові настанови, які в сукупності забезпечують цілісну орієнтацію поведінки.

У даній роботі автор розглядає і три основні моделі поведінки людини (автономну, гетерономну та девіантну), дає їм правові визначення, досліджує вплив різних об'єктивних і суб'єктивних факторів на кожну з даних форм поведінки особи в суспільстві [8, с. 47–48].

Н.Л. Дроздович досліджує питання внутрішнього переконання суддів під час оцінювання судом засобів доказування, у своїй статті «Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів» (2010 р.) досліджує історично-природне формування поняття «внутрішнє переконання суддів», яке почало впроваджуватись у теорію права у XVIII

ст. за заміни слідчої форми правосуддя на змагальність сторін у судовому процесі. Звертає увагу дослідниця і на те, як за радянського періоду діалектичний матеріалізм формулював поняття «внутрішнє переконання суддів», зазначає, що це знання, що набувається суб'єктами доказування у процесі пізнання події, яка мала місце в минулому. Авторка роботи дає своє визначення поняттю внутрішнього переконання судді як елементу правозастосовчого процесу: «це стан свідомості судді, що відображає результат розумової суб'єктивної діяльності судді у процесі судочинства щодо оцінки доказів з метою встановлення фактичних обставин конкретної справи, що входить до предмета доказування, результат якої втілюється в судовому рішенні». Дослідниця критично оцінює правосвідомість суддів у факторі внутрішнього переконання суддів, оскільки «зміст принципу вільної оцінки доказів є сталим, незалежним від правової системи й приналежності судді до певного типу правової системи, не впливає на характер розумової діяльності судді при встановленні фактичних обставин у справі. Різниця в рівні професійної правосвідомості суддів не перешкоджає, за умов вільної оцінки доказів, одноманітному встановленню фактичних обставин справи» [9, с. 253–254].

До питання еволюції поняття правосвідомості, її структури як соціального феномену зверталась і Г.П. Клімова у своїй статті «Правосвідомість: до теорії питання» (2012 р.), підкреслювала, що правосвідомість є сукупністю правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства загалом до права, до поведінки людей у галузі правового регулювання. Вона має складну внутрішню структуру та сенсотвірний характер, тому дозволяє більш повно й об'єктивно пізнати й зрозуміти правову дійсність [10, с. 40].

Цього ж року в «Науковому віснику Ужгородського національного університету» було опубліковано наукову статтю Л.Д. Куренди «Щодо розуміння професійної правосвідомості». Авторка зазначає, що немає достатніх підстав включати у групову професійну правосвідомість

настанову на неухильну реалізацію правових цінностей, оскільки професійна, індивідуальна чи групова правосвідомість може бути хибною, тобто деформованою. З огляду на це пропонує включати в теоретичну модель професійної правосвідомості ціннісно-правові орієнтації, настанови як окремих її елементів. З урахуванням даних обставин, авторка зазначає, що професійно-правова свідомість з погляду глибини пізнання правових явищ становить собою спеціалізовані правові знання, уміння, навички, переконання, почуття, за допомогою яких здійснюється предметна юридична діяльність [11, с. 41–43].

До питань структури та функцій професійної правосвідомості у своїй однойменній статті (2012 р.) зверталася і О.А. Жидовцева, зазначала, що незважаючи на належне теоретичне вивчення теорії правосвідомості, у ній усе ж відсутнє єдине її поняття, відсутні єдині характеристики, оскільки існують різні погляди на процес формування професійної правосвідомості, її структуру та функції, що говорить про недостатній ступінь розробленості даної теми у вітчизняній правовій науці. Нова суспільна, правова та політична реальність потребує перегляду поглядів на дану проблему, нового рівня усвідомлення структури й змісту професійної правосвідомості на основі сучасних наукових підходів. Професійна правосвідомість відрізняється від інших видів правосвідомості якісним станом елементів свого змісту – когнітивного, психологічного та поведінкового, за об'ємом і глибиною політико-правових знань, навичками та вмінням аналізувати правові проблеми, вирішувати поставлені юридичні завдання [12, с. 307, 311].

У 2013 р. до питань загальних рис професійної правосвідомості суддів у своїй статті «Загальні риси професійної правосвідомості суддів» звертався І.О. Панчук. Автор зазначає, що професійна свідомість є формою суспільної свідомості, являє собою сукупність основних соціальних вимог, ідеалів, уявлень, звернених до конкретної професії та покликаних регулювати професійні відносини людей і співвідносити вузькопрофесійні вимоги із суспільними настановами. Автор дослі-

джує різні визначення правосвідомості, які пропонують у своїх роботах науковці, доходить висновку про наявність двох видів свідомості: професійної та правової, що має велике значення для розуміння професійної свідомості суддів. Науковець зазначає, що професійну правосвідомість суддів необхідно розуміти як особливий вид суспільної свідомості, який відображає ставлення суддів до права, як представників окремої професійної групи, охоплює сукупність правових знань, оцінок, уявлень, ідей, суджень, що впливають на виконання ними своїх професійних обов'язків, а саме – здійснення правосуддя» [13, с. 3–5].

У 2014 р. вийшла стаття С.М. Глубаченка «Правове мислення та правосвідомість суддів як основа правосудного судочинства». У даній роботі автор зазначає, що «правосвідомість суддів і феномен їх правового мислення є поняттями тісно взаємопов'язаними. Особливо чітко цей взаємозв'язок проявляється на етапі оцінювання фактів і доказів під час розгляду судової справи. На цьому етапі судочинства суддя стикається з такими параметрами правосвідомості, як проблематика істини й авторитету. Істина визначається суддею під час оцінювання достовірності фактів і доказів». Відображення фактів і доказів у свідомості судді опосередковується його власним світоглядом. Тобто на такий процес пізнання суддею фактів і доказів впливають засвоєні ним упродовж життя фундаментальні життєві орієнтири й професійний досвід». Автор зазначає, що «професійну правосвідомість суддів можна визначити як правосвідомість специфічної групи осіб, що професійно займаються правозастосовною діяльністю, мають фахову освіту й підготовку, спільні гносеологічні навички, стереотипи, цінності та моральні норми, керуються спільною етикою поведінки» [14, с. 12].

До питань правосвідомості як джерела права зверталася і Т.Є. Кравець у своїй статті «Правосвідомість як джерело права» (2018 р.), де зазначає, що «науковці не виробили єдиного спільного визначення правосвідомості. Становлення і розвиток права потребують знань і розуміння як правосвідомості, так і інших

правових явищ, що зумовлює залежність права від правосвідомості». Отже, «правосвідомість суб'єкта є регулятором його поведінки в суспільстві, де йому відводиться відповідне місце у правовій реальності» [15, с. 239–240].

Цього ж року в журналі «Альманах права» вийшла стаття С.В. Бобровник «Право та правосвідомість: взаємозалежність». У роботі досліджується «роль правопізнання у формуванні професійної правосвідомості суддів», підкреслюється, що «право має двоєдину природу: воно відображає дійсність у формі уявлень, ідей та оцінок і водночас виступає в ролі самостійного соціального регулятора». Також «взаємозв'язок між правом і правосвідомістю не означає того, що цей зв'язок є рівним і безконфліктним. Вимоги свідомості й права не завжди узгоджуються, а нерідко й протистоять одне одному, таким чином, між правом і правосвідомістю можуть виникати й часто виникають колізії, розбіжності та суперечності». Право та правосвідомість «розвиваються разом, взаємно підтримують і доповнюють одне одного через правопізнання. Правопізнання, зі свого боку, містить у собі й процес впливу права на професійну правосвідомість суддів». Отже, «право завжди є об'єктивним, реальним інституційним утворенням, зміст якого становить система загальнообов'язкових, формально визначених норм і принципів, утілених у відповідних формах (джерел) права». Правосвідомість же є суб'єктивним явищем, зміст якого становлять: правові ідеї, поняття, уявлення особи про минуле, чинне чи бажане право; суб'єктивне ставлення до чинного права як феномену суспільного життя; масові емоційні реакції на право, на вчинки людей [16, с. 70].

Правосвідомість як частину правосуб'єктності у своїй статті «Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності» досліджував Л.О. Макаренко (2018 р.). Автор підкреслює, що «професійну правосвідомість можна вивчати як різновид групової і як специфічний спосіб опанування правової дійсності». «Правосвідомість є властивістю психіки суб'єкта відбивати у відчуттях, уявлен-

нях і думках об'єктивно існуючу правову дійсність і правову культуру як належність вказаної дійсності. Лише в реалізації правосуб'єктності може бути об'єктивно представлена дійсна якість правосвідомості конкретного суб'єкта права, її дійсний зміст для сприйняття його всіма іншими суб'єктами» [17, с. 25–27].

На питання судового правозастосування звертала увагу у своїй науковій статті «Судове правозастосування: окремі загальнотеоретичні питання до складових елементів» О.С. Копитова, яка зазначає, що «судове правозастосування є останньою стадією механізму правового регулювання, яке ґрунтується на базовому принципі права – принципі верховенства права». Даний принцип впливає «на всі елементи правової культури суспільств і особи, відіграє провідну роль у судовому правозастосуванні» [18, с. 195–197].

У 2020 р. було опубліковано наукову В.Ю. Ключковича «Подолання деформації професійної правосвідомості суддів як засіб забезпечення ефективності судового правозастосування», в якій автор звертає увагу на таке явище, як «деформація професійної правосвідомості суддів», яку автор пов'язує з «відсутністю знань і навичок, стереотипним мисленням, нігілістичним ставленням суддів до права, недостатністю культурного рівня, професійним вигоранням, що є головною причиною протиправної або помилкової правозастосовної діяльності, появою перманентних юридичних конфліктів, створенням негативного іміджу всієї судової гілки влади <...> Наявність же професійної правосвідомості суддів породжує позитивну правозастосовчу діяльність, яка містить дії <...>, що оцінюються суспільством як правильні, спрямовані на досягнення соціально корисного результату для особистості» [19, с. 313–314].

Цього ж року в журналі «Приватне та публічне право» вийшла наукова стаття М.М. Ясинка «До питання «ефективності» правосуддя в Україні: аналіз та перспективи». У даній роботі автор на основі статистичних даних, даних соціологічних досліджень, проведених серед суддів різних інстанцій, проводить дослідження корупційного складника в суддівському середовищі. Серед таких проявів є недосконале

законодавство, що дає змогу «учасникам спорів за сприяння недобросовісних суддів маніпулювати законом. Відсутній і моніторинг судових рішень, які учасниками не оскаржувались. Сама ж система притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності є неефективною». Автор пропонує скоригувати співвідношення понять «право» і «закон», оскільки держава нині вимагає від суддів правозастосування на основі верховенства закону, тоді як декларує правозастосування на основі верховенства права.

Боротьба з корупцією на основі деформації правосвідомості суддів неможлива, тому декларування статків суддів є слабкою основою для подолання корупції у правосудді [20, с. 98–99].

У науковій літературі досліджуються і питання взаємодії права та правосвідомості, їхньої взаємозалежності та взаємовпливу. Так, Д.Є. Забзалюк у своїй статті «Право та правова свідомість: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив» звертає увагу на те, що «правосвідомість є супутником права, оскільки їм притаманні спільні риси, а саме: 1) вони належать до єдиної правової системи; 2) виконують нормативно закріплені функції; 3) характеризується певною структурою; 4) зумовлюються спільними соціально-економічними, політичними, ідеологічними, культурними й іншими факторами. Водночас правосвідомість і право мають автономний характер. Із цих підстав право завжди є об'єктивним, реальним, інституційним утворенням, зміст якого становлять: правові ідеї, поняття, уявлення особи про минуле, чинне чи бажане право; суб'єктивне ставлення до існуючого права як феномену суспільного життя; масові емоційні реакції на право, на вчинки людей» [21, с. 27–28].

Питання правосвідомості та суміжних правових категорій щодо взаємозв'язку й взаємовпливу були предметом дослідження А.А. Шелих у статті «Правосвідомість та суміжні правові категорії: взаємозв'язок і взаємовплив» (2020 р.), де автор зазначає, що право є фундаментальною категорією, оскільки воно виступає засобом упорядкування суспільного середовища. Правосвідомість має вплив на право й полягає в тому, що правосві-

домість є інструментом сприйняття права, є частиною людської свідомості. Дослідник сприймає поняття правосвідомості з погляду трьох основних рівнів: юридичного, соціокультурного та філософського. І все ж основою формування правової свідомості, на думку авторки, є «правові знання, різні емоції, уявлення, ідеї та переконання». Отже, автор доходить висновку, що «право і правосвідомість є взаємопов'язаними і взаємодіючими категоріями», а тому «відокремлено вони не можуть існувати» [22, с. 35–37].

Цього ж року вийшла стаття С.І. Куксенка «Правосвідомість і життєві цінності українського суспільства та європейських демократій», де автор аналізує сутність правосвідомості, систематизує основні акценти, які ставлять дослідники щодо питань розуміння цього явища як: ідейного вираження правової дійсності; системи емоційно-чуттєвих і раціонально-мисленневих образів, базованих на правових почуттях, знаннях і звичках; результату усвідомлення людьми цінності природного права, прав і свобод людини. Автор поділяє професійну правосвідомість на науково-теоретичну і практичну правосвідомість юристів-практиків [23, с. 3–5].

До дослідження правосвідомості долучався і Я.С. Богів у своїй науковій статті «Правосвідомість як основа побудови правової держави», зазначав, що правосвідомість перебуває в основі правової культури і є сукупністю поглядів, ідей, почуттів, настроїв, які мають стосунок до права, і включає в себе уявлення про право, тобто праворозуміння, погляди на роль права, правові установи в житті суспільства й держави, ідеї про права людини, відповідальність особи перед іншими людьми, державою і суспільством. Правосвідомість є духовною (ідеологічною) гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків [24, с. 197].

У 2023 р. опубліковано статтю О.А. Назаренка «Теоретико-правова характеристика правосвідомості», у якій автор зазначає, незважаючи на те, що правосвідомість є унікальним явищем, єдиного універсального погляду на дане явище науковці не мають. Для пізнання його суті та структури науковець аналі-

зує наявні погляди вчених на глибину його відображення, поділяє її на доктринальну, звичайну та професійну, а за ступенем спільної правосвідомості – на масову, групову, індивідуальну. Розкриває автор і структуру правосвідомості, виділяє два основні її елементи: правову психологію та правову ідеологію. Такі структурні елементи, на думку науковця, мають особливе значення для розкриття її теоретичної і практичної значущості. У роботі звертається увага на функції правосвідомості: регулятивну, правомоделювальну, оцінювальну, пізнавальну, нормативно-прогностичну, ідеологічну та правовиховну [25, с. 35].

Висновки. У результаті дослідження більшості наукових робіт за період 2000–2024 рр. з питань загальноправового підходу до питань правосвідомості взагалі та професійно-правової свідомості суддів зокрема можна зробити такі висновки. Дослідження індивідуальних, групових різновидів інституту правосвідомості, зокрема й професійно-правової свідомості суддів як суспільно-правового, морально-правового, психологічного, культурологічного, ідеологічного, історичного поглядів, ідей, знань про право та правову дійсність з її емоційністю, раціональністю, деформацією, на фоні кризи правосуддя тощо мають суто теоретично однотипні спрямування, без урахування соціологічних, статистичних, нормативних досліджень, правозастосовчої практики, зокрема й прецедентної практики Верховного Суду та його Великої палати, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, Європейської

конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Усе це вказує на те, що вивчення професійної правосвідомості як правового поняття у сфері права та його правозастосовчої практики в реальності сучасного правосуддя в широкому його праворозумінні потребує фундаментальних, комплексних, праксеологічних досліджень, які були б спрямовані на поєднання теорії права з його прикладною суттю – правозастосовчим процесом, що має формувати соціологічну лінійно-правову реальність, якою є професійна правосвідомість суддів.

Усі ці питання в розрізі сучасної парадигми права правозастосовчої моделі правосуддя, моделі професійно-правової поведінки суддів з погляду принципів незалежності, справедливості, розумності, законності, моральності, верховенства права, які становлять тему правосвідомісних принципів, правозастосовчої спеціалізації, інноваційних підходів до правосуддя та протидії корупції як деформованої свідомості суддів, безумовно, впливає на професійно-правову свідомість суддів у процесі правозастосування та обґрунтування своєї правової позиції. Дане вказує на необхідність модернізації не лише правосуддя на основі новітніх електронно-інформаційних технологій, а й підбору та розстановки суддівських кадрів, що важливо як комплексний підхід до формування лінійного-правової правосвідомісної реальності, яка є основою професійно-правової свідомості суддів, оскільки поєднує в собі як теоретичні, так і практичні напрацювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2002. 26 с.
2. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 18 с.
3. Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 18 с.
4. Хопта С.Ф. Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості суддів та її роль в ухваленні судових рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 18 с.
5. Меліхова Ю.А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність : монографія. Харків : Право, 2015. 224 с.
6. Коцкулич В.В. Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 22 с.

7. Грошевий Ю.М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 248–255.
8. Тимошенко В.І. Типологія правосвідомості. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 5 (67). С. 46–56.
9. Дроздович Н.Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258.
10. Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–41.
11. Куренда Л.Д. Щодо розуміння професійної правосвідомості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 1. С. 40–43.
12. Жидовцева О.А. Структура та функції професійної правосвідомості. *Форум права*. 2012. № 1. С. 307–312.
13. Панчук І.О. Загальні риси професійної правосвідомості суддів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2013. № 1 (7). С. 1–15.
14. Глубаченко С.М. Правове мислення та правосвідомість суддів як основа правосудного судочинства. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2014. № 3. С. 9–14.
15. Кравець Т.Є. Правосвідомість як джерело права. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 235–342.
16. Бобровник С.В. Право та правосвідомість: взаємозалежність. *Альманах права*. 2018. Вип. 9. С. 67–71.
17. Макаренко Л.О. Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 22–28.
18. Копитова О.С. Судове правозастосування: окремі загальнотеоретичні питання до складових елементів. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 192–198. <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-28>
19. Ключкович В.Ю. Подолання деформації професійної правосвідомості суддів як засіб забезпечення ефективності судового правозастосування. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 312–319. <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1639>
20. Ясинок М.М. До питання «ефективності» правосуддя в Україні: аналіз та перспективи. *Приватне та публічне право*. 2020. № 4. С. 95–100. <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.4.19>
21. Забзалюк Д.Є. Право та правова свідомість: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. № 1. Т. 7. С. 23–29. <https://doi.org/10.23939/law2020.25.023>
22. Шелих А.А. Правосвідомість та суміжні правові категорії: взаємозв'язок і взаємовплив. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 35–38. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/7>
23. Куксенко С.І. Правосвідомість і життєві цінності українського суспільства та європейських демократій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1. С. 3–7. <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.37>
24. Богів Я.С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія «Юридична». 2022. Вип. 33. С. 196–201. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7457683>
25. Назаренко О.А. Теоретико-правова характеристика правосвідомості. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 3–8. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.1>

Стаття надійшла в редакцію: 01.11.2025

Стаття прийнята: 28.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

